

DOMINIK ZAMIATAŁA CMF

WŁADZA KOMUNISTYCZNA WOBEĆ DUSZPASTERSTWA POLONIJNEGO PROWADZONEGO PRZEZ ZAKONY MĘSKIE

Polskie duchowieństwo katolickie pracy duszpasterskiej nie ograniczyło tylko do ziem ojczystych, ale wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniom duszpasterskim rodaków na obczyźnie – zwłaszcza tam, gdzie były większe ich skupiska – zaczęło organizować i prowadzić dla nich opiekę religijną¹. W tej działalności, od samego początku, wyróżniali się kapłani zakonni.

Po II wojnie światowej w duszpasterstwie polonijnym udzielali się zakonnicy, którzy przed 1939 r. wyjechali do pracy wśród Polonii i pozostali na Zachodzie (np. grupa karmelitów w USA czy oblatów we Francji i Anglii), odmawiając powrotu do kraju², oraz ci skierowani do tej pracy z kraju po 1945 r. Było to środowisko bardzo zróżnicowane. Część negatywnie odnosiła się do PRL-u. Od początku byli pod lupą komunistycznych władz, które oskarżały ich o powiązania z wywiadem państw kapitalistycznych oraz o wrogą i szkodliwą działalność wobec PRL³.

DR HAB. DOMINIK ZAMIATAŁA CMF, PROF. UKSW – Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa.

¹ J. P l e k o, *Polski Kościół katolicki wobec diaspory*, w: *Polska diaspora*, red. A. Wasztek, Kraków 2001, s. 502-511; J. S z y m a Ń s k i, *Duszpasterstwo polonijne – skala oddziaływania*, „Studia Polonijne” 28(2007), s. 7-8.

² Niektórzy z powodu lęku o własne życie nie mogli powrócić do kraju. Oblat ks. Konrad Stolarek przez komunistyczne władze został zaocznie skazany na karę śmierci pod zarzutem współpracy z hitlerowskim okupantem w czasie wojny i dlatego nie wrócił do kraju. Brał udział jako kapelan w walkach pod Arnheim w szeregach Samodzielnej Brygady Spadochronowej PSZ na Zachodzie. Oblatom kard. Hlond powierzył opiekę duszpasterską nad Polakami w tych krajach. AAN, UdSW, sygn. 133/141, k. 98; IPN, sygn. 0639/55, t. 3, Historia Polskiej Wiceprowincji pod wezwaniem MB Częstochowskiej. Francja–Belgia–Luksemburg, k. 18.

³ IPN, sygn. 0639/55, t. 4, Sprawozdanie i plan przedsięwzięć operacyjnych dotyczących Zgromadzenia XX Oblatów, Warszawa, 15 stycznia 1970 r., k. 2.

W pierwszych latach po wojnie wyjazdy zakonników do pracy w duszpasterstwie polonijnym nie były utrudniane⁴. Wyjechało wówczas 36 zakonników (w 1945 r. – 16, w 1946 – dwóch, w 1947 – trzech, w 1948 – siedmiu, w 1949 – ośmiu). Trudności zaczęły się od roku 1950, przez co ośrodki duszpasterskie na emigracji zostały pozbawione dopływu nowych księży z kraju⁵. W latach pięćdziesiątych władza komunistyczna była nastawiona pasywnie do spraw Polonii z powodu atmosfery „zimnej wojny”. Polscy komuniści bowiem na polecenie Moskwy byli skoncentrowani na prowadzeniu akcji reemigracyjnej⁶. Nie sprzyjał też komunistom sojusz starej emigracji polskiej z powojenną emigracją polityczną⁷. Niewielki dopływ z kraju duchowieństwa w latach pięćdziesiątych i początku sześćdziesiątych stał się przyczyną niezadowolenia wśród polskich emigrantów, zwłaszcza że większość pracującego tam duchowieństwa była już w podeszłym wieku i nie mogła wykonywać swoich obowiązków ze względu na zły stan zdrowia, lub wymierała, powodując wakaty w polskich parafiach z powodu braku następców⁸. W związku z tym niektórym parafiom groziło przejęcie ich przez zakony niepolskie, głównie przez zakonników niemieckich, co powodowało jeszcze większe rozgoroczenie skupisk polonijnych. W tej sytuacji organizacje i środowiska polonijne, polscy księża i zakonnicy z Brazylii, Kanady, Nowej Zelandii, Urugwaju i innych krajów podejmowali starania, by zasilić te placówki zakonnikami z Polski⁹. Petycje kierowali najpierw do władz za pośrednic-

⁴ AAN, MZO, sygn. 81, Pismo ks. Ignacego Posadzego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 26 listopada 1946 r., k. 24-25.

⁵ W tym roku wyjechało zaledwie czterech duchownych, rok później trzech, w 1952 r. – jeden, w 1953 i 1954 – nikt nie wyjechał, w 1955 – tylko jeden, w 1956 – wyjechało pięciu, w 1957 – dwóch, w 1958 – trzech, w 1959 – pięciu, w 1960 – ośmiu, w 1961 – dziesięciu. AAN, UdSW, sygn. 133/22, Liczba księży, którzy w latach 1945-1971 wyjechali do pracy w środowiskach polonijnych, geograficzne rozmieszczenie ww. księży, k. 65.

⁶ D. S u l a, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego 1944-1951*, Lublin 2002, s. 156-163.

⁷ S. C e n c k i e w i c z, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004, s. 173.

⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka w sprawie wyjazdu księży zakonnych i zakonnice do pracy duszpasterskiej i misyjnej poza granice kraju, k. 13; sygn. 138/54, k. 138.

⁹ IPN, sygn. 01283/1165, Wyciąg z raportu ambasadora PRL w Waszyngtonie dotyczący Polonii, przesłanego do MSZ z datą 23 czerwca 1956 r., k. 62; AAN, UdSW, sygn. 133/156, List otwarty do Rządu i do Konsula Polskiego w Kurytybie, k. 5-6; B. F i j a ł k o w s k a, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. II, cz. 2: 1964-1970, Olsztyn 2001, s.183; AAN, UdSW, sygn. 133/165, Notatka. Sprawa wyjazdu werbistów na misję zagraniczną, k. 2-4; IPN, sygn. 0639/36, Krótka charakterystyka środowisk polonijnych w krajach, do których proponuje się wyjazd zakonników i zakonnice, k. 1-2.

twem polskich placówek dyplomatycznych. Liczne pisma w tej sprawie kierowali także bezpośrednio do rządu PRL czy poszczególnych ministerstw – Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), Urzędu ds. Wyznań (UdSW)¹⁰. Ministerstwo Spraw Zagranicznych otrzymywało liczne pisma i listy, w których zawiadamiano, że grupa duchownych, którzy podtrzymywali polskość w środowiskach polonijnych, w sposób naturalny bardzo się skurczyła i w związku z tym szkolnictwo polskie, szpitalnictwo, działalność charytatywna dla zbiedniałych członków Polonii, opieka duszpasterska, a nade wszystko akcja umacniania i krzewienia kultury oraz polskości została poważnie zagrożona. Alarmowano, że jeśli nie przyjedzie polski ksiądz, to cała parafia przejdzie pod zarząd miejscowej kurii diecezjalnej i Polacy stracą swoje centrum kulturalne i znajdą się na ulicy¹¹. Również biskupi miejscowi wysyłali prośby o przesłanie księży z Polski. W tej sprawie przedstawiciele środowisk polonijnych podejmowali próby wyjazdu do Polski, by na miejscu prosić polskie władze o wyrażenie zgody na wyjazd duchownych do nich z kraju. Takie starania podjęli przedstawiciele Polonii w Brazylii. Nie otrzymali paszportu z powodu – jak im to tłumaczono – „różnych innych względów państwowych”¹².

Przedstawiciele polskich placówek dyplomatycznych PRL z USA, Argentyny, Brazylii, Australii i innych krajów (Chabasiński z Brazylii, Bartol z Argentyny, Włodarska z Meksyku czy W. Kętrzyński z Kanady) zwracali się oficjalnie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z postulatem wysłania z Polski pewnej liczby zakonników do pracy w duszpasterstwie polonijnym¹³. Mając na względzie aspekt polityczny, ten wniosek uzasadniali pozytywną rolą, jaką polscy duchowni odgrywali w podtrzymaniu polskości, języka, kultury i więzi z krajem wśród polskich emigrantów, bardziej przychylną postawą duchowieństwa przybywającego z kraju wobec placówek dyplomatycznych PRL, co ułatwiało tym placówkom rozszerzanie wpływu na środo-

¹⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/156, List otwarty do Rządu i do Konsula Polskiego w Kurytybie, k. 5-6; F i j a ł k o w s k a, *Partia wobec religii*, s. 183.

¹¹ AAN, UdSW, sygn. 133/168, Pismo Prezesa Komitetu Obchodów Tysiąclecia Polski do Ministra Spraw Wewnętrznych PRL z 15 lipca 1964 r., k. 100.

¹² Tamże.

¹³ IPN, sygn. 0639/36, Notatka w sprawie wyjazdu księży i zakonnic do pracy duszpasterskiej poza granice kraju, Warszawa, 30 sierpnia 1965 r., k. 13; IPN, sygn. 0639/36, Krótka charakterystyka środowisk polonijnych w krajach, do których proponuje się wyjazd zakonników i zakonnic, k. 1-2; F. M i c e k, *Misja redemptorystów w Bahia (Brazylia)*, Tuchów 1991, s. 59-87.

wiska polonijne i neutralizowanie wrogich wobec PRL-u wpływów powojennej emigracji, pomocą w popularyzowaniu osiągnięć Polski po 1945 r., kolportażu prasy i wydawnictw krajowych wśród polskiej emigracji. Przekonywali, że „dopóki emigranci czują się katolikami, są Polakami”. Tam, gdzie pracowali zakonnicy z Polski, obserwowano większą znajomość języka polskiego.

Innym argumentem placówek dyplomatycznych za ściąganiem księży z kraju była potrzeba odmłodzenia duszpasterzy polonijnych oraz obawa przed przejściem duszpasterstwa przez duchowieństwo innych narodowości, co wpłynęłoby niekorzystnie na życie polonijne¹⁴. Ich postulaty poparli: wiceminister spraw zagranicznych Winiewicz po inspekcji placówek dyplomatycznych w Brazylii i Argentynie, Oskar Lange – zastępca przewodniczącego Rady Państwa, oraz Jan Izydorzycy – poseł na Sejm¹⁵. Sprawą wyjazdu do Polonii byli również zainteresowani przełożeni zakonni w kraju. Prowincjałowie, powołując się na prośby środowisk polonijnych i duchownych tam pracujących, pisali prośby do UdSW, MSZ, wydziału paszportów MSW o pozwolenie na wyjazd zakonników do pracy duszpasterskiej wśród Polonii¹⁶. Przełożeni wyżsi występowali o pozwolenie na wyjazd zagranicę swoich członków: chrystusowców do Brazylii, Kanady, Urugwaju, Anglii, Francji, Austrii, RRF, Szwecji, dominikanów do Australii, księży misjonarzy do Brazylii, pallotyńców do Francji, Urugwaju i Afryki Południowej, redemptorystów do Argentyny, salezjanów do USA, salwatorianów do USA, werbistów do Brazylii i Argentyny, zmartwychwstańców do Austrii¹⁷. Przeciwno wyjazdowi werbistów był przeciwny III Departament MSW i Wydział Wyznań w Olsztynie z powodu ich negatywnej postawy wobec państwa ludowego. Sprawa

¹⁴ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka. Sprawa wyjazdów służbowych członków zakonów i zgromadzeń zakonnych zagranicę, k. 2-3.

¹⁵ Tamże, k. 2-12.

¹⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/19, Pismo przełożonego generalnego ks. Jana Piwowarczyka do dyrektora UdSW w Warszawie z 11 listopada 1965 r., k. 154; tamże, Pismo ks. Józefa Wierzchorka z parafii św. Barbary z Illinois do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie z 5 kwietnia 1967 r., k. 99; AAN, UdSW, sygn. 133/165, Notatka. Sprawa wyjazdu werbistów na misję zagraniczną, k. 2-4; AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka. Sprawa wyjazdów służbowych członków zakonów i zgromadzeń zakonnych zagranicę, k. 2-3; IPN, sygn. 0639/36, Notatka w sprawie wyjazdu księży i zakonnic do pracy duszpasterskiej poza granice kraju, Warszawa, 30 sierpnia 1965 r., k. 13.

¹⁷ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka. Sprawa wyjazdów służbowych członków zakonów i zgromadzeń zakonnych zagranicę, k. 4-5; tamże, sygn. 133/122, k.51; tamże, sygn. 133/134, Pismo Prowincjała werbistów do Jana Bohdana, wicedyrektora UdSW, z 11 kwietnia 1964 r., k. 7-8.

ta była nawet poruszana na międzyministerialnej konferencji 12 grudnia 1959 r.¹⁸ Władze komunistyczne ignorowały petycje z ośrodków polonijnych i nie nadawały im dalszego biegu, gdyż uważały, że są inspirowane przez zakony i zgromadzenia zakonne z Polski. Zwraçały je nadawcom lub, co było częstsze, wyrzucały po prostu do kosza na śmieci¹⁹. Argumenty o starzeniu się i wymieraniu polskich księży na emigracji czy troska o podtrzymanie więzi z krajem, nie przekonywały władz komunistycznych. Sądziły one, że naciski zakonów w tej kwestii wynikały przede wszystkim z chęci „[...] przerwienia możliwie dużej liczby młodego, dobrze politycznie przeszkolonego kleru za granicę, który będzie stanowił rezerwę i oddziały filialne zakonów w kraju na wypadek ich likwidacji; [...] umocnienia wpływu kleru krajowego na kształtowanie postawy politycznej emigracji polskiej wobec kraju w zależności od kształtowania się stosunków między Państwem a Kościołem oraz w zależności od stanowiska Państwa wobec religii; [...] uatrakcyjnienia powołań zakonnych perspektywą wyjazdu za granicę do pracy misyjnej, do której zalicza się m.in. pracę duszpasterską wśród emigracji [...] uzyskania oparcia materialnego w działających za granicą placówkach zakonnych, których głównym zadaniem – obok działalności duszpasterskiej – jest gromadzenie środków finansowych w celu udzielenia pomocy zakonom działającym w kraju”²⁰.

W tym okresie, poza małym wyjątkiem, władze PRL były przeciwne wyjazdom zakonników do jakiegokolwiek pracy zagranicę²¹. Pozwolenie na wyjazd do pracy wśród Polonii uzależniały od poparcia placówek konsularnych²². Pozwalały na indywidualne i sporadyczne wyjazdy zakonników²³. W latach 1957-1960 wyjechało tylko 17 chrystusowców i siedmiu księży misjonarzy²⁴. Wynikało to – jak wspomniano – z obawy „przed ewentualnie reakcyjnym i antykrajowym ich oddziaływaniem na społeczności polonijne”, a także z faktu braku koncepcji wykorzystania działalności religijnej

¹⁸ Władze zgodziły się na wyjazd zaledwie trzech werbistów, reszcie odmówiono wyjazdu. Tamże.

¹⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/156, k. 6-7.

²⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka. Sprawa wyjazdów służbowych członków zakonów i zgromadzeń zakonnych zagranicę, k. 4.

²¹ AAN, UdSW, sygn. 133/165, Notatka. Sprawa wyjazdu werbistów na misję zagraniczną, k. 2-4.

²² AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/52, Notatka w sprawie wyjazdów osób duchownych i zakonnych zagranicę, k. 231-232.

²³ IPN, O639/36, Wykaz zakonników, którzy wyjechali na stałe z Polski w 1963 r., k. 17.

²⁴ Tamże, k. 7.

polskiego duchowieństwa (zakonów) do podtrzymania polskości i zacieśniania więzi Polonii z krajem oraz obawą przed uatrakcyjnieniem młodym ludziom życia zakonnego w związku z możliwością wyjazdu zagranicę²⁵. W związku z tym, że władze państwowe nie chciały wydawać pozwoleń na wyjazd, zakonnicy ubiegając się o paszport, w kwestionariuszach personalnych ukrywali swoją przynależność do zakonu. Inni, pod pozorem odwiedzenia do swoich rodzin na Zachodzie, wyjeżdżali z Polski²⁶.

Na początku lat sześćdziesiątych MSZ dawało jasno do zrozumienia zakonnikom, że wydawanie pozwoleń na wyjazdy duchownych z Polski do ośrodków polonijnych „traktuje jako zło konieczne i dlatego popierać będzie tylko takie wyjazdy, które mogą nam [czyli komunistycznej władzy – D.Z.] przynieść korzyści polityczne”²⁷. Ministerstwo nie doceniało znaczenia kapłanów wśród Polonii. Widziało ich jedynie w „roli galicyjskiego pachciarza à reburs, tj. handlującego jajami i mlekiem, to sprzedającego różańce”²⁸. MSZ nie było wtedy zainteresowane wysyłaniem zakonników, dlatego każdą prośbę przychodzącą z ośrodków polonijnych nakazywało rozpatrywać osobno, uwzględniając interes państwa i możliwość wykorzystania zakonników w pracy polonijnej na rzecz kraju oraz potrzebę zachowania przez polskie duchowieństwo parafii, które działają wśród ludności polskiego pochodzenia. Taki punkt widzenia podzielały także MSW i UdSW²⁹. Sprawa wydawania pozwoleń była rozpatrywana na wspólnym posiedzeniu przedstawicieli resortu MSZ, MSW i UdSW 8 października 1960 r. Ustalono na nim następujące zasady rozpatrywania wniosków zgromadzeń zakonnych dotyczących wyjazdu ich członków zagranicę do pracy wśród Polonii:

1. Wyjazd do ośrodków polonijnych może nastąpić tylko na zapotrzebowanie i w uzgodnieniu z zainteresowanym przedstawicielstwem dyplomatycznym PRL;
2. Wyjechać mogą osoby duchowne ze zgromadzeń zakonnych, których działalność w kraju nie cechuje wrogość polityczna wobec Państwa i które zachowują się w zasadzie lojalnie wobec Państwa;
3. Postawa patriotyczna, narodowa zgromadzenia zakonnego pragnącego delegować swojego członka do pracy wśród Polonii nie może budzić zastrzeżeń;
4. Zgromadzenia zakonne delegujące swoich

²⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 50.

²⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/101, k. 8; IPN, sygn. 01283/1145, Informacja z 18 VII 1964 r., k. 110.

²⁷ Tamże.

²⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 41.

²⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka. Sprawa wyjazdów służbowych członków zakonów i zgromadzeń zakonnych za granicę, k. 4.

przedstawiciele do pracy misyjnej w skupiskach polonijnych przyjmują na siebie odpowiedzialność wobec władz państwowych za działalność delegowanych duchownych przede wszystkim za ich postawę wobec PRL; 5. Przełożeni zgromadzeń zakonnych zobowiążą wyjeżdżających duchownych do lojalnej postawy wobec państwa, której wyrazem będzie m.in. wstrzymanie się od udziału w jakiegokolwiek działalności, skierowanej przeciwko Polsce Ludowej i wiązania się z reakcyjnymi ośrodkami politycznymi tzw. nowej emigracji, utrzymywanie łączności z przedstawicielstwami dyplomatycznymi PRL, uwzględnianie w działalności duszpasterskiej i społeczno-oświatowej problematyki wynikającej z interesów ogólnopaństwowych i ogólnonarodowych, udział w oficjalnych imprezach organizowanych przez przedstawicielstwo dyplomatyczne PRL np. z okazji święta Odrodzenia 22 lipca, wykorzystywanie materiałów informacyjno-propagandowych o Polsce Ludowej, popieranie inicjatyw dyplomatycznych PRL o charakterze i znaczeniu ogólnonarodowym, przede wszystkim dotyczącej problemu Ziemi Zachodnich itp.; 6. Delegowani do pracy duszpasterskiej wśród Polonii będą tacy duchowni, których dotychczasowa działalność w kraju nie nasuwała zastrzeżeń co do ich stanowiska wobec Państwa i co do ich postawy obywatelskiej. Sprawdzianem takiej postawy powinna być pozytywna działalność wysuniętych kandydatów na zajmowanych w kraju stanowiskach kościelnych; 7. Przełożeni zgromadzeń zakonnych będą uprzedzeni, że naruszenie wyżej przedstawionych zasad pociągnie za sobą zamknięcie możliwości delegowania do pracy duszpasterskiej za granicą dalszych księży³⁰.

Postanowiono umożliwić wyjazdy zakonnikom i siostram zakonnym do pracy w dużych skupiskach Polonii w Brazylii, Argentynie, Kanadzie, USA oraz nie powiększać liczby zakonów w działalności duszpasterstwa polonijnego, które wcześniej jej nie prowadziły. Na przedstawicielstwa dyplomatyczne PRL nałożono obowiązek wykazania korzyści politycznych, jakie może przynieść przyjazd polskiego duchowieństwa do tego kraju. Podjęto decyzję o obowiązkowym szkoleniu kandydatów na wyjazd do pracy wśród Polonii z zakresu wiedzy o Polsce współczesnej. W wypadku prowadzenia działalności sprzecznej z przyjętymi zobowiązaniami, zdecydowano, by domagać się od zakonu odwołania takiego zakonnika do kraju. Zobligowano przedstawicielstwa dyplomatyczne PRL do interesowania się działalnością duchowieństwa przyjeżdżającego z kraju i należytego egzekwowania realizacji przyjętych zobowiązań. Nałożono na nie także obowiązek informowania MSZ o ich postawie, w celu umożliwienia władzy państwowej podjęcia stosownych kroków wobec władz zakonnych w sytuacji nieprzestrzegania przyjętych zobowiązań. W obawie przed przenoszeniem przez czynniki pozakrajowe, np. arcybiskupa Józefa Gawlinę czy władze generalne zakonu, zakonników do

³⁰ Tamże, k. 6-7.

innych krajów i innej pracy, przyjęto również jako regułę nieprzyznawanie im paszportów konsularnych, ani możliwości od przedstawicielstw dyplomatycznych rozszerzenia ważności paszportu krajowego na inne kraje. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Wydział dla Spraw Polskich) zobowiązano do składania okresowych (np. półrocznych) informacji o działalności kleru zakonnego oddelegowanego do pracy duszpasterskiej w skupiskach emigracyjnych. Towarzystwo Łączności „Polonia” postanowiono zobowiązać do utrzymywania systematycznego kontaktu z duchownymi pracującymi w duszpasterstwie polonijnym i do zaopatrywania go w odpowiednie wydawnictwa i materiały informacyjne o Polsce³¹. Kwestia wysyłania księży zakonnych z Polski do ośrodków polonijnych była również przedmiotem narady działaczy polonijnych w Warszawie 19-20 lipca 1960 r. Wynikiem tej narady było wysłanie, podpisanej przez 38 działaczy polonijnych, petycji do ministra UdSW Sztachelskiego o pozwolenie na wyjazd kapłanom zakonnym do pracy wśród Polonii.

Zorganizowane, grupowe wyjazdy zakonników rozpoczęły się dopiero od 1963 r.³² W latach 1963-1964 wyjechało 38 duchownych³³. Ich wyjazd miał charakter sondażowy. Władze chciały sprawdzić, czy ci duchowni w czasie pobytu zagranicą będą postępowali właściwie wobec PRL-u. Wszyscy – jak wynikało z raportów – zajęli „postawę lojalną” ze względu na dobro swoich zakonów, by kolejni zakonnicy mogli z dobrym skutkiem starać się o wyjazd³⁴. Od tego czasu władze komunistyczne w wyniku rewizji dotychczasowego stanowiska zaczęły udzielać zezwoleń zakonnikom i księżom na wyjazd do pracy duszpasterskiej wśród Polonii na prośbę środowisk emigracyjnych. Te pierwsze grupowe wyjazdy zakonników były dokładnie analizowane przez władze wyznaniowe, stąd doprecyzowano sposoby postępowania wobec udających się do pracy zagranicę. Władze wyznaniowe przeprowadzały indywidualne rozmowy z kandydatami na wyjazd oraz ich skrupulatną selekcję, co powodowało znaczny odsiew kandydatów. Pozwalały na wyjazd tylko tym zakonnikom, co do których nie wysuwano zastrzeżeń politycznych. Paszportów nie otrzymywali zakonnicy wrogo nastawieni do rzeczywistości PRL-u³⁵.

³¹ Tamże, k. 11-12.

³² IPN, O639/36, Wykaz zakonników, którzy wyjechali na stałe z Polski w 1963 r., k. 17.

³³ IPN, sygn. 0445/104, t. 5, Zakony męskie i żeńskie, k. 2-3, 9.

³⁴ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja. Formy oddziaływania władz państwowych na kler wyjeżdżający do pracy w środowiskach polonijnych, k. 59.

³⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/157, k. 30; F i j a ł k o w s k a, *Partia wobec*, s. 163.

Zmiana stanowiska dotyczącego wyjazdów duchownych wynikała ze zmiany podejścia komunistów do emigracji³⁶. Władzom zależało na pozyskaniu dla PRL-u całej polskiej emigracji, budzeniu wśród niej sympatii dla Polski Ludowej i „neutralizacji” wrogo nastawionych środowisk emigracyjnych do polskich komunistów oraz na budowaniu pomostów między emigracją i krajem³⁷. Do tej polityki starali się wykorzystać także Kościół i duchowieństwo pracujące w tych środowiskach, gdyż polscy emigranci w większości byli katolikami, związanymi z Kościołem. Na podstawie raportów z placówek dyplomatycznych komunistki zdali sobie sprawę z silnych wpływów Kościoła katolickiego wśród emigrantów i dostrzegli jego rolę w zachowaniu polskości emigrantów³⁸. Uzmysłowali sobie, że w polityce wobec Polonii muszą uwzględnić rolę polskiego duchowieństwa, gdyż – jak zauważono – jego rola w zmienianiu podejścia Polonii do kraju była bardzo istotna. Te spostrzeżenia miały wpływ na politykę wobec zakonów zaangażowanych w działalność duszpasterstwa polonijnego³⁹. Władze PRL zamierzały wykorzystać duchowieństwo do własnych celów politycznych, a szczególnie chcieli się nim posłużyć do pozyskania emigracji dla Polski Ludowej i uzyskania jej poparcia na forum międzynarodowym. Duszpasterze polonijni mieli zostać wykorzystani do polityki „zmiękczenia” środowisk polonijnych i osłabiania antykomunizmu emigracji polskiej⁴⁰. Po rewizji dotychczasowego stanowiska władze komunistyczne zaczęły bardziej życzliwie patrzeć na wyjazdy zakonników i chętniej udzielać im zezwoleń do pracy duszpasterskiej wśród Polonii⁴¹. Wyszły z założenia, że ta działalność ma nie tylko charakter reli-

³⁶ C e n c k i e w i c z, *Oczami bezpieki*, s. 33.

³⁷ Tamże, s. 35; J. L e n c z n a r o w i c z, *Polityka PRL wobec Polonii w latach siedemdziesiątych XX wieku*, w: *W służbie polskiej emigracji. Księga dedykowana Profesorowi Edwardowi Szczepanikowi*, red. L. Nowak, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2002, s. 174-175.

³⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/152, Polonia Zagraniczna, k. 139-140; AAN, UdSW, sygn. 133/23, Protokół z konferencji poświęconej omówieniu potrzeb duszpasterskich Polonii zagranicznej oraz spraw związanych z seminarium wyjazdowym dla księży udających się do pracy duszpasterskiej wśród Polonii i na misje – odbytej w dniu 8 października 1969 r., k. 85.

³⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o duszpasterstwie polonijnym, k. 43.

⁴⁰ S. C e n c k i e w i c z, *Gromostaw Czempiński donosi (o Kościele, Polonii i KOR)*, „Arcana” 3(2004), nr 57, s. 86.

⁴¹ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Protokół z konferencji [...] – odbytej w dniu 8 października 1969 r., k. 85.

gijny, ale również może nieść ze sobą elementy patriotyczne, oraz stać się ważną transmisją rzeczywistości PRL-u do wielomilionowej emigracji⁴².

Komuniści nie byli zainteresowani podtrzymywaniem religijności polskiej emigracji, ale też nie był im „potrzebny człowiek areligijny, gdyż nie mógłby bowiem utrwałać poczucia narodowego Polaków i ich więzi z krajem”⁴³. Władze PRL były zainteresowane pracą duszpasterską wśród Polonii tylko na odcinku, w jakim utrwała ona znajomość języka polskiego i zacieśnia więzi z krajem wśród polskiej emigracji. UdSW nie oczekiwał, by duchowni pracujący wśród Polonii byli rzecznikami komunizmu, domagali się jedynie od nich lojalności, a konkretnie podtrzymywania polskości, więzi z krajem oraz narodowych tradycji⁴⁴. Były zainteresowane tym, by polskie duchowieństwo podawało pozytywne wiadomości o współczesnej Polsce⁴⁵. Naciskali na zakonników, aby tam, gdzie jest to możliwe, parafie polskie prowadziły nadal działalność kulturalno-patriotyczną, w szczególności wśród młodego pokolenia, w celu zapobieżenia procesom depolonizacji Polonii⁴⁶. UdSW zachęcał zakonników, aby w miarę możliwości prowadzili szkółki sobotnie lub inne formy nauczania języka polskiego. Prosil ich o inicjowanie w lokalnych polonijnych gazetach artykułów o Polsce i organizowanie wystaw fotograficznych o Polsce⁴⁷.

Władze komunistyczne wydawanie pozwoleń na wyjazd zakonników zagranicę do pracy traktowały jako wydawanie swego rodzaju koncesji na rzecz zgromadzenia zakonnego. Udzielały pozwolenia w zamian za neutralizację szkodliwych dla niej wystąpień i działań zgromadzeń zakonnych w Polsce i zagranicą oraz respektowania przepisów państwowych. Uważały, że gwarancją lojalnej postawy zakonników zagranicą jest lojalna postawa ich zgromadzenia w kraju. O tym zapewniali prowincjałowie zakonni w czasie rozmów w UdSW⁴⁸.

⁴² IPN, sygn. 01283/842, Informacja dotycząca wyjazdu zagranicę katolickiego kleru i zakonników w latach 1960-1968 w celach duszpasterskich, misyjnych i pracy w zgromadzeniach zakonnych, Warszawa, 5 października 1968 r., k. 84-85.

⁴³ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Protokół z konferencji [...] – odbytej w dniu 8 października 1969 r., k. 93.

⁴⁴ Tamże, k. 94.

⁴⁵ AAN, UdSW, sygn. 138/28, Rozszerzone tezy wystąpienia na spotkaniu z misjonarzami w dniu 3 września 1976 r., k. 23.

⁴⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Konferencja z prowincjałami zgromadzeń zakonnych w dniu 28 kwietnia 70., k. 118.

⁴⁷ Tamże, k. 120.

⁴⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/117, Notatka z rozmowy z o. gen. J. Tomzińskim przeprowadzonej w dniu 4 czerwca 1969 r., k. 121.

Zalety wynikające z wyjazdu zakonników do pracy w środowiskach polonijnych dostrzegali Wydział Administracyjny KC PZPR. Widział w tym możliwość wyeliminowania z działalności duszpasterskiej, zwłaszcza parafialnej w Polsce dużej grupy chrystusowców⁴⁹. W 1965 r. za celowy uznał wyjazd zakonników do Brazylii i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej⁵⁰. Nie udzielono pozwolenia na wyjazd redemptorystom, jezuitom, paulinom, michalitom, dominikanom, filipinom, orionistom i zmartwychwstańcom. Pozwolono na wyjazdy do dużych skupisk Polonii w Argentynie, Brazylii, USA, Kanadzie, Australii, Szwecji, Francji, Anglii i Austrii. Odmówiono wydawania pozwoleń na wyjazdy do innych krajów Ameryki oraz do Holandii, NRF, Włoch i Belgii⁵¹. W tym roku Wydział Administracyjny KC PZPR, opierając się na opinii UdSW oraz Departamentu IV MSW, wydał zgodę na wyjazd do USA siedmiu franciszkanom, ponieważ mieli tam odrębną polską prowincję pracującą w dużych skupiskach polonijnych, kierowaną przez przychylnie nastawionego do PRL-u o. Rozkwitalskiego⁵². Pozwolono na wyjazd do Argentyny pięciu werbistom, w nagrodę za lojalność zgromadzenia wobec państwa ludowego i przestrzegania przepisów państwowych; 12 chrystusowcom do Brazylii (placówki dyplomatyczne dobrze oceniały ich pracę wśród tamtejszej Polonii, mieli także poparcie MSZ); grupie pallotynów do Urugwaju, gdyż zaistniała obawa przejęcia parafii polonijnej przez księży niemieckich; trzem salezjanom do Wenezueli; czterem oblatom do Szwecji, ponieważ zakon był lojalny wobec PRL-u, i zwrócił się o nich biskup Sztokholmu do UdSW, a także mieli poparcie MSZ⁵³. Decyzję o pozwoleniu wyjazdu czterech oblatów do pracy duszpasterskiej w Szwecji ustalono na wspólnym zebraniu przedstawicieli Wydziału Administracyjnego KC PZPR, UdSW i MSW. Ich wyjazd był dla SB korzystny ze względów operacyjnych⁵⁴. W 1967 r. pozwolono kilku orionistom na wyjazd do miasta Poznań w USA,

⁴⁹ F i j a ł k o w s k a, *Partia wobec religii*, s. 163.

⁵⁰ IPN, sygn. 0639/36, Analiza dotyczy: realizacji wytycznych w sprawach wyjazdów kleru zakonnego zagranicę, Warszawa, 15 stycznia 1965 r., k. 42.

⁵¹ IPN, sygn. 0639/37, Załącznik nr 2. Wytyczne określające niektóre zasady podejmowania decyzji w sprawie wyjazdów zagranicę kleru rzymskokatolickiego, mniejszości wyznaniowych, świeckich działaczy katolickich, k. 30-31.

⁵² IPN, sygn. 01283/1064, mf. V 14-51/52 -4/3, k. 62.

⁵³ AAN, UdSW, sygn. 133/175, k. 33; IPN, sygn. 0639/37, Uwagi dotyczące propozycji Wydziału Administracyjnego KC PZPR w sprawie wyjazdu kleru zakonnego do pracy duszpasterskiej wśród Polonii, Warszawa, 1 października 1965 r., k. 67-69.

⁵⁴ IPN, sygn. 0639/55, t. 2, k. 98, 99-100.

gdzie mieszkało 90% Polaków. Gdyby nie przybyli księża z Polski, biskup zamierzał oddać tę parafię Niemcom⁵⁵.

Sprawę wyjazdów zakonników UdSW konsultował z MSW⁵⁶. Minister Spraw Wewnętrznych zarządzeniem 027/61 z 15 lutego 1961 r. w sprawie wydawania paszportów dla osób będących w zainteresowaniu Departamentu IV (paszporty były wydawane centralnie), nakazał Biurowi „C” zawiadamiać Departament IV o takich osobach⁵⁷. O odmowie wydania paszportu decydowało Biuro Paszportów MSW na podstawie opinii UdSW i Departamentu IV o postawie politycznej zakonnika. Blokowano wyjazdy zakonników ze zgrupowań, które miały nieprzychylny stosunek do władzy ludowej⁵⁸. Część wniosków władze odrzucały, wyjaśniając, że „zgłoszone kandydatury nie gwarantowały właściwego wobec Polski zachowania się za granicą”. Także UdSW zgłaszał zastrzeżenia do Biura Paszportowego MSW co do niektórych zakonników pragnących wyjechać zagranicę do pracy duszpasterskiej wśród Polonii, sugerując MSW negatywne załatwienie wniosków o paszport⁵⁹.

Każdy starający się o wyjazd do pracy zagranicę zakonnik, był rozpracowywany przez bezpiekę. Funkcjonariusze tego resortu z pomocą TW zbierali o nich wszelkie informacje i opinie⁶⁰. Również wydziały wojewódzkie wyznań przesyłały do UdSW charakterystyki takich zakonników. Szczególnie zwracano uwagę na lojalność danego zakonnika wobec państwa ludowego. Dokonywano tego na podstawie przysyłanej do UdSW przez władze zakonne listy zakonników z prośbą o pozwolenie na ich wyjazd zagranicę do pracy duszpasterskiej⁶¹. Takiej liście towarzyszył krótki życiorys, charakterystyka, zaznaczenie pochodzenia społecznego danego zakonnika, uwaga, czy miał lub nie zatargi z władzami państwowymi i czy był pozytywnie ustosunkowany do władzy ludowej. Niektórzy prowincjałowie w tych podaniach deklarowali

⁵⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/151, Pismo ks. Antoniego Szala, prowincjała orionistów, do UdSW z 28 marca 1966 r., k. 10-11.

⁵⁶ IPN, sygn. 0639/36, Pismo A. Skarżyńskiego do płk. Stanisława Morawskiego, dyrektora Dep. IV MSW, z 22 kwietnia 1965 r., k. 8.

⁵⁷ IPN, sygn. 0639/37, Projekt. Pismo płk. S. Morawskiego, dyrektora Dep. IV MSW, do dyr. Biura „C” z września 1964 r., Warszawa, 15 stycznia 1965 r., k. 4.

⁵⁸ IPN, sygn. 0639/52, t. 2, Pismo wicedyrektora Dep. IV MSW płk. W. Zajada do z-cy dyrektora Gabinetu Ministra płk. M. Janica z 6 czerwca 1968 r., k. 280.

⁵⁹ IPN, 0639/52, t. 2, Pismo UdSW do Biura Paszportów MSW z 4 listopada 1961 r., k. 11.

⁶⁰ IPN, sygn. 0639/55, t. 2, k. 98, 99-100.

⁶¹ AAN, UdSW, sygn. 133/175, Pismo prowincjała zmartwychwstańców ks. Jana Reinke do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie z 6 października 1965 r., k. 37.

dotatkowo, że nie przyniesie on ujmy ojczyźnie ludowej w kraju, w którym podejmie pracę⁶².

KC PZPR w wydanych przez siebie wytycznych nakazał, by UdSW domagał się od zakonników wyjeżdżających do pracy duszpasterskiej zagranicę deklaracji lojalności wobec PRL. Nie było to jednak w pełni realizowane. Takie deklaracje zakonnicy składali czasem indywidualnie w rozmowach z pracownikami biura paszportów lub w pisemnych odwołaniach od decyzji nieprzyznania paszportu⁶³. Prowincjał o. Tytus Strzelewicz zakazał tego czynić franciszkanom, dlatego nie pozwolono im na wyjazd do USA w 1965 r. Werbiści i salezianie podpisali deklarację lojalności, by otrzymać taką zgodę⁶⁴.

W kwestii udzielenia pozwolenia na wyjazd danemu zakonnikowi, UdSW zasięgał opinii Wydziału Wyznaniowego, na którego terenie zakonnik przebywał oraz komendy wojewódzkiej MO. Wywierał naciski na prowincjałów, aby dokonywali nieprzypadkowego, ale starannego wyboru kandydatów. W czasie rozmów w UdSW prowincjałowie obiecywali ten postulat władz wyznaniowych spełnić⁶⁵.

Nie udzielano pozwoleń na wyjazdy zakonnikom z zakonów zdaniem władz „zdecydowanie wrogich wobec państwa ludowego”, faworyzowano zaś zakony lojalne, co przynosiło pewne efekty. Zakony chcące wysłać swoich zakonników zagranicę, unikały jawnie wrogiej postawy wobec władz państwowych w kraju, także sami wyjeżdżający zakonnicy w większości nie uzewnętrzniali swojej niechęci do PRL-u⁶⁶. Władze PRL nie miały zaufania do wszystkich wytypowanych zakonników, stąd czyniły utrudnienia i uniemożliwiały wyjazd tym, których postawa i działalność budziły ich zastrzeżenia⁶⁷. Udzielały zgody tylko tym, których postawa, jak i stosunek ich zgro-

⁶² AAN, UdSW, sygn. 133/20, Pismo Kurii prowincjalnej Misjonarzy św. Rodziny do Wydziału ds. Wyznań Prezydium Woj. Rady Narodowej w Poznaniu z 6 września 1965 r., k. 7-14.

⁶³ IPN, sygn. 0639/36, Analiza dotyczy: realizacji wytycznych w sprawach wyjazdów kleru zakonnego zagranicę, Warszawa, 15 stycznia 1965 r., k. 42.

⁶⁴ ASEP, sygn. 23I, Pro memoria z 5 maja 1965 r., k. 3.

⁶⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Protokół z konferencji [...] – odbytej w dniu 8 października 1969 r., k. 88; tamże, sygn. 133/100, k. 82.

⁶⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka w sprawie wyjazdu księży zakonnych i zakonnice do pracy duszpasterskiej i misyjnej poza granice kraju, k. 15.

⁶⁷ Informacja na temat głównych zadań i planów pracy Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1974-1975, w: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, opr. M. Biełaszkowski, A.K. Piekarska, P. Tomasiński, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 128.

madzenia do PRL-u nie nasuwał wątpliwości politycznych. Powodowało to pewien odsiew kandydatów. Do 1970 r. władze nie udzielały zezwoleń na wyjazd członkom zakonu paulinów, z uwagi na szkodliwe politycznie wystąpienia władz tego zakonu oraz nieprzestrzeganie przez nie przepisów państwowych⁶⁸. W latach 1960-1968 o wyjazd zagranicę do pracy duszpasterskiej starało się 587 osób. Z tej liczby pozwolono wyjechać 408 osobom. Władze komunistyczne pozwalały na wyjazd chrystusowcom, ponieważ w kraju oddawali parafie księżom diecezjalnym⁶⁹. UdSW w sprawie duszpasterstwa Polonii w Argentynie podjął decyzję, aby pracę wśród nich oprzeć tylko na redemptorystach, ponieważ mieli tam placówki w największych skupiskach Polaków oraz „zaawansowanie w pracy propagandowej na rzecz PRL”. Zakonników z innych zgromadzeń zalecano tam nie wpuszczać⁷⁰.

W sprawie wyjazdów zagranicę zakonników UdSW spotykał się w swojej siedzibie z prowincjałami. Na przykład 10 kwietnia 1967 r. poinformował ich o decyzji polskiego rządu, że w związku z kierowanymi do niego prośbami z różnych stron świata, udziela pewnej liczbie zakonników zgody na wyjazd zagranicę do pracy wśród Polonii i na misjach. UdSW kwestie te poruszał także z biskupami z zagranicy, którzy w czasie pobytu w Polsce składali wizytę w Urzędzie⁷¹. Wywierał też naciski na przedstawicieli hierarchii zagranicznej podczas ich pobytu w naszym kraju, aby miejscowy kler nie utrudniał działalności księżom polskim⁷².

Duchowni, którzy wyjechali, byli obserwowani przez polskie placówki dyplomatyczne, które przesyłały do Warszawy informacje o ich działalności i zachowaniu wśród Polonii. Jak wynika z tych raportów, większość duchownych wykazywała lojalność wobec PRL-u oraz pogłębiała i umacniała wśród polskich emigrantów i ich potomków poczucie polskości⁷³.

W opinii władz wyznaniowych oddziaływanie państwa na wyjeżdżających zakonników okazało się skuteczne i już w latach 1965-1971 dało „pożądane

⁶⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja. Formy oddziaływania władz państwowych na kler wyjeżdżający do pracy w środowiskach polonijnych, k. 62.

⁶⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/167, k. 1.

⁷⁰ Decyzja nie ma daty, AAN, UdSW, sygn. 133/157, k. 30.

⁷¹ IPN, sygn. 0639/55, t. 4, Wyciąg z informacji dotyczący pobytu bpa Taylora w Polsce, k. 18.

⁷² AAN, UdSW, sygn. 133/173, Informacja o aktualnym stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych” (dane na dzień 1 października 1973 r.), k. 43-50; AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 52.

⁷³ IPN, sygn. 01283/1033, mf. V 14-36-19/5, k. 264-268.

rezultaty”. Ich zdaniem wysłani do pracy wśród Polonii duchowni wykazywali najczęściej pozytywny stosunek do kraju, przeciwstawiając się „niepodległościowej emigracji”. Unikali angażowania się po stronie organizacji wrogich wobec PRL-u⁷⁴. Żaden z nich nie uczestniczył w tych latach w antykrajowych imprezach organizowanych przez te koła w związku z wydarzeniami marcowymi i grudniowymi w Polsce⁷⁵. Zakonnicy zachowywali się lojalnie wobec PRL-u, nie angażowali się w jawne antypeerelowskie akcje środowisk emigracyjnych, utrzymywali kontakty z polskimi placówkami dyplomatycznymi.

Nowy etap stosunków między państwem i Kościołem w latach siedemdziesiątych wpłynął na zintensyfikowanie współpracy komunistów z duszpasterstwem polonijnym. Polskie placówki dyplomatyczne otrzymały polecenie, aby lepiej rozpoznawać zapotrzebowanie środowisk polonijnych na duszpasterzy. Władze państwowe ułatwiały wyjazdy zakonników do pracy wśród Polonii. Nadal warunkiem pozwolenia była lojalna postawa zakonu do PRL-u⁷⁶. Rządzący nakazali konsulatom nawiązać jak najszerzy kontakt z zakonnikami pracującymi w duszpasterstwie polonijnym i świadczyć im wszechstronną pomoc, także tym duchownym, których działalność im się nie podobała. Współpraca kulturalno-propagandowa z duszpasterzami polonijnymi była traktowana priorytetowo⁷⁷. Komuniści obserwując działalność duszpasterzy polonijnych przekonali się, że nie tylko umacniają religijne postawy wśród Polonii, ale z większymi sukcesami niż świeckie organizacje polonijne podtrzymują jej odrębność kulturowo-etniczną⁷⁸.

Na początku lat siedemdziesiątych pojawiły się trudności w znalezieniu odpowiedniej liczby księży do pracy wśród Polonii. Władze zakonne tłumaczyły to brakiem odpowiednich kandydatów oraz koniecznością kierowania księży do pracy w kraju⁷⁹. W związku z tym sprawa zaangażowania zakonników w duszpasterstwie polonijnym była poruszana na posiedzeniu Między-

⁷⁴ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka w sprawie wyjazdu księży zakonnych i zakonnic do pracy duszpasterskiej i misyjnej poza granice kraju, k. 15.

⁷⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja. Formy oddziaływania władz państwowych na kler wyjeżdżający do pracy w środowiskach polonijnych, k. 63.

⁷⁶ Tamże, k. 59.

⁷⁷ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Pismo wiceprezesa Rady Ministrów Wincentego Kraśki do A. Skarżyńskiego, kierownika UdSW, z 31 lipca 1971 r., k. 56.

⁷⁸ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Ocena duszpasterstwa polonijnego (na podstawie danych z lat 1980-1982), k. 78.

⁷⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja. Formy oddziaływania władz państwowych na kler wyjeżdżający do pracy w środowiskach polonijnych, k. 62.

resortowej Komisji ds. Polonii Zagranicznej 28 lutego 1973 r.⁸⁰ UdSW chcąc ten problem rozwiązać, postanowił – zgodnie z ustaleniami przyjętymi na zebraniu 19 kwietnia 1973 r., dotyczącymi rządowego Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych – „Wzmóc oddziaływanie na zgromadzenia zakonne w celu zwiększenia ich zainteresowań duszpasterstwem polonijnym, zwłaszcza poprzez skierowanie do niego większej ilości i lepiej przygotowanych księży, zapewnienie bardziej zorganizowanej i częstszej łączności pomiędzy władzami zakonnymi w kraju i placówkami zakonnymi i duszpasterskimi działającymi wśród Polonii oraz spowodowanie bardziej aktywnego zaangażowania duszpasterzy polonijnych do pomocy w organizowaniu różnych imprez, mających na celu umacnianie więzi Polonii z krajem”⁸¹. W realizacji tego zadania Urząd starał się pozyskać większą liczbę księży i siostr zakonnych do pracy wśród Polonii. Szczególną uwagę zwrócono na „potrzebę zapewnienia stałej łączności pomiędzy organami krajowymi zajmującymi się organizowaniem i przygotowaniem księży do pracy polonijnej a placówkami konsularnymi i organizacjami odpowiedzialnymi za pracę z nimi poza granicami kraju”⁸². Dlatego wzmógł naciski na zakony, by zwiększyły zainteresowanie duszpasterstwem polonijnym i kierowały do niego większą liczbę księży. Wystosował nawet pisma w tej sprawie do zakonów i przeprowadził rozmowy z prowincjałami zaangażowanymi w pracę na rzecz Polonii. W wyniku tych rozmów zgłosiło się 90 kapłanów gotowych na wyjazd⁸³. Sprawę duszpasterstwa polonijnego UdSW poruszał w rozmowach indywidualnych z generałami zakonów lub ich przedstawicielami⁸⁴. Ułatwiał wyjazdy zagranicę przełożonym prowincjonalnym na wizytacje podległych im placówek duszpasterskich. Każdorazowy taki wyjazd był poprzedzony rozmowami z zaintereso-

⁸⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Protokół ustaleń z posiedzenia Międzyresortowej Komisji ds. Polonii Zagranicznej w dniu 28 lutego 1973 r., k. 104-1106; tamże, sygn. 133/22, Informacja o aktualnym stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych” (dane na dzień 1 października 1973 r.), k. 96-99.

⁸¹ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Wykaz ustaleń przyjętych na konferencji w dniu 19 kwietnia 1973 r. w sprawie realizacji rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 92-93.

⁸² AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 78.

⁸³ AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z pracy Wydziału Zakonów w 1972 r. oraz założenia do pracy w 1973 r., k. 221.

⁸⁴ AAN, UdSW sygn. 133/22, Informacja o aktualnym stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych” (dane na dzień 1 października 1973 r.), k. 99.

wanymi⁸⁵. Władze komunistyczne poprzez lojalizację zakonów w kraju dążyły do wpływu na obsadę personalną duszpasterskich placówek polonijnych oraz kierunki ich działania⁸⁶.

W 1971 r. 20 zakonów prowadziło duszpasterstwo polonijne i misje. W tym roku wśród Polonii pracowało 425 zakonników⁸⁷. Najwięcej chrystusowców, oblatów, werbistów, księży misjonarzy, marianów, pallotynów, redemptorystów, paulinów i jezuitów. Władze państwowe w ramach polityki wobec Polonii starały się dokonywać dokładnej selekcji zakonników starających się o wyjazd zagranicę. UdSW dążył do tego, by mieć wpływ na lepszy dobór kandydatów, lepsze ich przygotowanie oraz zabezpieczenie właściwego – według nich – wyboru kierunków wyjazdu i rozmieszczenia geograficznego wyjeżdżających⁸⁸. W 1972 r. władze pozwoliły na wyjazd do pracy wśród Polonii 100 zakonnikom i zakonnicom. Do 1975 r. wyjechało 600 księży, głównie zakonnych. W 1972 r. Departament Konsularny MSZ popierał wnioski do UdSW o zwiększenie liczby wyjeżdżających zakonników do USA i Kanady⁸⁹. Do pracy w Ameryce Łacińskiej w latach 1970-1976 wyjechało 94 księży zakonnych, niektórzy z nich łączyli działalność wśród Polonii z działalnością misyjną. W 1975 r. pracowało 2400 kapłanów, z tego 60% to zakonnicy. Komuniści byli przekonani, że spełniali oni w większości pozytywną rolę w podtrzymywaniu polskości i więzi z krajem⁹⁰.

Sytuacja polskiego duszpasterstwa emigracyjnego nie była łatwa, o czym sygnalizowali prowincjałowie Urzędowi ds. Wyznań. Niektóre konsulaty nie ufały zakonnikom przybyłym z Polski, np. konsul w Lille miał pretensje do zakonników tam pracujących, że gromadzą wokół siebie młodzież polonijną. Zdaniem zaś władz PRL, głównym problemem pracy duszpasterskiej wśród Polonii było wciąganie duchownych przybyłych z kraju przez niektóre środowiska emigracyjne wrogo nastawione do komunizmu do akcji przeciwko Polsce Ludowej⁹¹. Niektórzy zakonnicy bowiem, chcąc nawiązać lepsze rela-

⁸⁵ Tamże, k. 43-50.

⁸⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o duszpasterstwie polonijnym, k. 46.

⁸⁷ AAN, UdSW, sygn. 133/475, Sprawozdanie z pracy działu zakonów, k. 36-37.

⁸⁸ AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z pracy Wydziału Zakonów w 1973 r. i założenia do pracy na 1974 r., k. 165.

⁸⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/172, Pismo Departamentu Konsularnego MSZ do ministra UdSW A. Skarżyńskiego z 7 czerwca 1972 r., k. 3.

⁹⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/29, Materiały informacyjne. Zakony Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce, k.11.

⁹¹ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Protokół z konferencji [...] – odbytej w dniu 8 października 1969 r., k. 94.

cje z Polonią lub pod wpływem nacisków emigracji, unikali kontaktów z polskim konsulem, ambasadą czy organizacjami polonijnymi kierowanymi przez władze PRL⁹². Władzom polskim nie podobało się również to, że niektórzy duchowni przechodzili do pracy w niepolskich parafiach⁹³. Te sprawy były przedmiotem częstych rozmów z prowincjałami. Komunistom w pierwszej kolejności zależało na odciążeniu duszpasterzy polonijnych od wpływów wrogo do PRL-u nastawionych grup emigracyjnych.

Działalność duchowieństwa wśród emigrantów powodowała, że Polonia zaczęła na nowo interesować się starym krajem. Zakonnicy oprócz posługi religijnej prowadzili także działalność kulturalną i narodową⁹⁴. Podtrzymywali w emigrantach ducha polskości, za co byli chwaleni przez władze PRL. UdSW inspirował misjonarzy i duszpasterzy polonijnych do działalności propagandowej i informacyjnej o Polsce w krajach ich pracy. Do tej sprawy wykorzystywano indywidualne rozmowy z misjonarzami przebywającymi czasowo w Polsce na urlopiach⁹⁵. Zakonnicy w rozmowach z rodakami na obczyźnie informowali, co się dzieje w kraju nad Wisłą. W pozytywnym świetle przedstawiali jego osiągnięcia kulturalne, gospodarcze, przez co uzyskiwali miano komunistów⁹⁶. Władze państwowe chętnie widziały zaangażowanie duszpasterzy polonijnych w akcję zbierania funduszy na odbudowę zamku królewskiego w Warszawie czy budowę Centrum Zdrowia Dziecka⁹⁷. Środowiska duchownych wśród Polonii były mocno zróżnicowane – od postawy wrogiej PRL-owi po lojalną. Młodzi zakonnicy – według oceny polskich ambasad – odgrywali pozytywną rolę. Utrzymywali kontakt z polskimi placówkami dyplomatycznymi, dzięki czemu miały one możliwość przynajmniej częściowego docierania do środowisk polonijnych. Wykazywali lojalność wobec aktualnej sytuacji w kraju i często podważali wiadomości rozgłaszane przez niepodległościowe kręgi emigracyjne⁹⁸.

⁹² Tamże, k. 90; AAN, UdSW, sygn. 133/170, Notatka dotycząca aktualnej sytuacji wśród polskich zmartwychwstańców w Austrii, k. 28.

⁹³ AAN, UdSW, sygn. 133/170, Notatka dotycząca aktualnej sytuacji wśród polskich zmartwychwstańców w Austrii, k. 28.

⁹⁴ *25 lat działalności polskich misjonarzy Oblatów M.N. w Skandynawii*, opr. J. Kowalik, [b.m.w.], s. 16-18; A. K i e ł b a s a, *Salwatorianie polscy w USA*, Kraków 1983, s. 84.

⁹⁵ AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z wykonania zadań służbowych na stanowisku do spraw zakonów męskich w 1987 r., k. 53.

⁹⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/161, k. 43.

⁹⁷ IPN, sygn. 0639/30, t. 1, Notatka służbowa ze spotkania z TW ps. „Sylwester”, Warszawa, 16 czerwca 1972 r., k. 176.

⁹⁸ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Duszpasterstwo Polonijne w Europie Zachodniej; AAN, UdSW, sygn. 133/158, k. 41.

Współpraca i kontakty duchowieństwa polonijnego z placówkami dyplomatycznymi PRL-u, mimo pewnych trudności i zahamowań, na ogół układały się dobrze, a w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nawet nasiliły się i nieco zróżnicowały. Potwierdzał to większy udział przedstawicieli tego duchowieństwa w imprezach organizowanych przez placówki dyplomatyczne i konsularne PRL. Kler chętniej też wspierał niektóre państwowe inicjatywy oraz korzystał w większym, jak dotąd, zakresie z krajowych materiałów informacyjno-propagandowych, filmów⁹⁹. UdSW wysyłał je pocztą bądź dostarczał przyjeżdżającym do kraju zakonnikom. Zaopatrywał ich również w literaturę religijną i dewocjonalia¹⁰⁰. Duchowni chętnie kolportowali prasę i książki.

Ich lojalna postawa wobec PRL-u wyrażała się poparciem wielu inicjatyw placówek dyplomatycznych. W tych latach władza ludowa dążyła do większego włączenia duszpasterzy polonijnych do ważniejszych akcji i imprez przygotowywanych przez placówki dyplomatyczne. Z pomocą niektórych duszpasterzy polonijnych organizowały one imprezy kulturalne dla Polonii. Duchowieństwo polonijne w Stanach Zjednoczonych pomogło im w organizacji uroczystych obchodów kopernikańskich w 1973 r.¹⁰¹ Oblaci w Kanadzie od lat sześćdziesiątych ściśle współpracowali z konsulem PRL. Pomagali mu w przygotowaniu wystaw o PRL-u w parafiach¹⁰². Nie chcieli uczestniczyć w uroczystościach urządzanych przez wrogie PRL-owi środowiska emigracyjne. Starali się też unikać konfliktów, kłótni występujących w środowiskach polonijnych¹⁰³. Angażowali się niekiedy w akcje popierające politykę PRL-u. Organizowali zbiorowe wycieczki do Polski. Zapraszali na uroczystości kościelne przedstawicieli polskich placówek dyplomatycznych¹⁰⁴. Jak donosili konsulowie, oblaci unikali udziału w imprezach organizowanych przez ośrodki emigracyjne nastawione wrogo do PRL-u. Wystrzegali się zaan-

⁹⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/2, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zakonów w roku 1977, k. 99.

¹⁰⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 83.

¹⁰¹ AAN, UdSW, sygn. 133/171, Uwagi dotyczące propozycji o. Michała Zambrzuskiego w związku z obchodami kopernikańskimi w USA, k. 110-112; tamże, Informacja ks. M. Zambrzuskiego o planach i zamierzeniach Ogólnoamerykańskiego Komitetu Kopernikańskiego, k. 42-48.

¹⁰² AAN, UdSW, sygn. 133/15, Pismo Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 8 kwietnia 1968 r., k. 209-210.

¹⁰³ AAN, UdSW, sygn. 126/170, k. 123.

¹⁰⁴ AAN, UdSW, sygn. 133/100, k. 42; sygn. 126/164, Duszpasterstwo Polonijne w Europie Zachodniej.

gażowania politycznego, koncentrując się na działalności czysto duszpasterskiej¹⁰⁵. Zachowanie zakonników pracujących poza granicami kraju zdaniem władz było właściwe. W działalności homiletycznej wykazywali umiarkowanie¹⁰⁶. Władze zauważyły, że zakonnicy zagranicą mieli lepszy stosunek do PRL-u niż ich prowincja w kraju. Sądziły, że taka postawa wynikała w jakiś sposób z tego, że „wyjeżdżający księża i zakonnicy, wywodzący się najczęściej z klasy robotniczej i chłopstwa, są ludźmi młodymi, a więc przeżyli większą część swego życia już w Polsce Ludowej. Mimo obranego przez siebie zawodu, a także specyficznego wykształcenia, patrzą jednak w czasie pobytu za granicą krytycznie na stosunki kapitalistyczne, konfrontując je z socjalistyczną rzeczywistością w PRL oraz na reakcyjną działalność niektórych działaczy polonijnych”¹⁰⁷.

Władze komunistyczne wśród zdecydowanej większości duchowieństwa polonijnego dostrzegały dwie postawy. Jedna charakteryzowała się unikaniem ściślejszych kontaktów ze środowiskami niepodległościowymi i zachęcaniem rodaków do osobistego poznawania rzeczywistości PRL-u. Ta grupa pracowała nad zintegrowaniem Polaków o różnych zapatrywaniach politycznych na płaszczyźnie kościelnej a nie politycznej. Druga postawa wyróżniała się otwartymi kontaktami z placówkami dyplomatycznymi PRL-u i popieraniem jej inicjatyw¹⁰⁸.

Wprowadzenie stanu wojennego na ogół wywołało wśród duchowieństwa polonijnego przygnębienie i krytycyzm, choć stopień tego krytycyzmu był bardzo zróżnicowany. W ocenie zaistniałej sytuacji część duchownych wykazywała powściągliwość, inni, w tym część księży, którzy przybyli niedawno z kraju – odebrali stan wojenny bardzo nerwowo. Dezaprobatę swoją wyrażali w bojkocie udziału w organizowanych przez placówki dyplomatyczne PRL imprezach. Niektórzy wydawali odezwy, apele protestacyjne, udzielali wywiadów zachodnim stacjom radiowym i telewizyjnym. Wielu z nich zaangażowało się po stronie Solidarności. Władze PRL zarzucały im powiązania z reakcyjnymi ugrupowaniami politycznymi działającymi wśród emigracji, udział w antykrajowych akcjach na Zachodzie, tworzenia wśród emigrantów podziałów, zrywania związków z krajem, działania na szkodę Polski. W czasie

¹⁰⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/176, Notatka w sprawie wyjazdu księży zakonnych i zakonnic do pracy duszpasterskiej i misyjnej poza granice kraju, k. 20.

¹⁰⁶ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Duszpasterstwo Polonijne w Europie Zachodniej.

¹⁰⁷ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Ocena duszpasterstwa polonijnego (na podstawie danych z lat 1980-1982), k.78.

¹⁰⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/61, k. 18-19.

pobytu duszpasterzy w kraju na urlopie zachęcali ich do unikania brania udziału w akcjach wymierzonych przeciwko Polsce Ludowej¹⁰⁹. Komuniści posądzali duszpasterstwo polonijne, że jako ważny czynnik opiniotwórczy wywierało ono na Polonię antylewicowy wpływ polityczny i starało się uczynić z niej narzędzie presji na władze PRL¹¹⁰. Część duszpasterzy polonijnych identyfikowała się ze stanowiskiem emigracji niepodległościowej, co nie podobało się władzy ludowej. Duszpasterze angażowali się w różne imprezy o antypeerelowskim charakterze. W polskich parafiach organizacje prosolidarnościowe miały poparcie swoich duszpasterzy. Organizowali oni pomoc dla internowanych i ich rodzin w Polsce.

Wobec wrogiej państwu ludowemu działalności duchowieństwa polonijnego, UdSW protestował w pismach do Episkopatu. W piśmie „pro memoria” do Episkopatu z 28 stycznia 1985 r. skarżył się np. na duszpasterzy polonijnych w Australii, że zdecydowana ich większość „swą postawą i zachowaniem daje jednoznacznie wyraz wrogości wobec PRL i jej władz, nie ukrywa natomiast swych sympatii i poparcia dla ugrupowań opozycyjnych w kraju oraz skrajnie antykrajowych ugrupowań emigracyjnych, zwłaszcza londyńskich”. Władze zarzuciły im także udzielanie duchowego wsparcia i pomocy materialnej emigracji „solidarnościowej”, bojkotowanie imprez organizowanych przez polskie przedstawicielstwa dyplomatyczne i konsularne. Urząd ds. Wyznań domagał się od władz kościelnych podjęcia stosownych kroków, celem zmiany politycznego kierunku oddziaływania na duchowieństwo pracujące wśród Polonii oraz na same środowiska emigracyjne¹¹¹. Pracownicy UdSW przeprowadzali rozmowy z prowincjałami na temat „szkodliwej dla PRL działalności prowadzonej przez część duszpasterzy polonijnych”¹¹². W efekcie tych rozmów prowincjałowie zakazywali podległym im zakonnikom jakichkolwiek antypeerelowskich działań¹¹³. Rezultatem tych konwersacji były wyjazdy wizytacyjne przełożonych zakonów¹¹⁴. W ich wyniku

¹⁰⁹ AAN, UdSW, sygn. 126/114, Pro memoria, k. 28-32; AAN, UdSW, sygn. 126/164, Ocena duszpasterstwa polonijnego (na podstawie danych z lat 1980-1982), k. 84.

¹¹⁰ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Ocena duszpasterstwa polonijnego (na podstawie danych z lat 1980-1982), k. 78.

¹¹¹ AAN, UdSW, sygn. 126/114, Pro memoria, k. 31.

¹¹² AAN, UdSW, sygn. 133/164, Sprawozdanie z wykonania planu pracy z Polonią, k. 70.

¹¹³ AAN, UdSW, sygn. 133/19, Polska Prowincja Ojców Oblatów we Francji, k. 141-42; AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 81.

¹¹⁴ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 81.

część księży starała się unikać wszystkiego, co mogłoby podważyć składane władzom państwowym w kraju deklaracje lojalności i wystrzegać w duszpasterstwie podsycania wrogości wobec PRL-u. Nadal kontaktowali się z placówkami dyplomatycznymi nie tylko w sprawach dotyczących paszportów. Nie brali udziału w demonstracjach przeciwko władzom komunistycznym w Polsce, przez co byli atakowani przez niektóre kręgi emigracyjne, np. w USA przez Ruch Społeczno-Polityczny „Pomost”. Nieliczni księża kierunki i formy pomocy humanitarnej dla kraju realizowali według sugestii urzędników placówek dyplomatycznych PRL¹¹⁵.

W 1985 r. komuniści w programie pracy z Polonią na lata 1986-1990 planowali kontynuację dotychczasowych działań, a mianowicie zaopatrywanie emigrantów w krajowe wydawnictwa kulturalne i religijne, w czasopisma informujące o Polsce, w dewocjonaalia i paramenty kościelne; umożliwienie kształcenia duchowieństwa polonijnego w kraju, wspomaganie duszpasterzy polonijnych w organizowaniu turystyki polonijnej, w tym ruchu pątniczego, zapewnienie im wypoczynku i leczenia w kraju¹¹⁶. Władze postanowiły bardziej zdecydowanie niż dotychczas dążyć do korelacji ich poczynań z działalnością świeckich instytucji państwowych i społecznych i przeciwdziałać angażowaniu się ich w działania przeciwko naszemu państwu zagranicą. Komuniści, chcąc mieć większy wpływ na duszpasterstwo polonijne, dążyli do przeniesienia z Rzymu do Warszawy delegatury Prymasa Polski ds. Duszpasterstwa Polonijnego, celem ograniczania wpływu na ten ośrodek duchownych związanych z reakcyjnymi ugrupowaniami emigracji płaszczyzną współpracy na co dzień¹¹⁷. W 1987 r. na zebraniu komisji międzyresortowej do spraw Polonii zagranicznej podjęto decyzję o współdziałaniu z duchowieństwem

W 1976 r. władze wyznaniowe postanowiły zneutralizować grupę oblatów, którzy w czasie wojny pełnili funkcje kapelanów wojsk polskich na Zachodzie, i publicznie wyrażali swoje wrogie poglądy wobec Polski Ludowej. W tej sprawie UdSW konsultował się z ambasadorem PRL we Francji Tadeuszem Orzechowskim i rozmawiał z prowincjałem oblatów, sugerując mu wysłanie tam większej grupy młodych oblatów z kraju. AAN, UdSW, sygn. 133/163, Pismo K. Kąkola do Tadeusza Orzechowskiego, Ambadora PRL w Republice Francuskiej, z 28 listopada 1976 r., k. 114-115.

¹¹⁵ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Ocena duszpasterstwa polonijnego (na podstawie danych z lat 1980-1982), k. 86; AAN, UdSW, sygn. 126/170, Notatka na temat działalności polskich księży katolickich w Norwegii, k. 61.

¹¹⁶ AAN, UdSW, sygn. 126/164, Program pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych w latach 1986-1990, k. 122.

¹¹⁷ Tamże.

polonijnym w zakresie nauczania języka polskiego w środowiskach emigracyjnych¹¹⁸.

UdSW był bardzo mocno zainteresowany sprawą statusu prawnego polskich duszpasterzy polonijnych, oczywiście o ile miał on wpływ na oddziaływanie i zacieśnienie więzi polonusów z krajem. Uważał, że niska pozycja prawnokanoniczna polskiego duchownego w niektórych krajach utrudniała podtrzymywanie polskości wśród Polaków na obczyźnie, dlatego zwrócił się do prowincjałów, aby podjęli starania, które zmienią tę sytuację¹¹⁹. Władze polskie nie chciały się zgadzać na zmianę obywatelstwa przez polskich duszpasterzy polonijnych. W kraju organizowały dla nich spotkania oraz opracowały szczegółowy plan aktywizowania duchowieństwa polskiego zagranicą¹²⁰.

Władze co jakiś czas dokonywały merytorycznej analizy wydawnictw i pism wydawanych przez zakony czy zgromadzenia w środowiskach polonijnych, ich profilu oraz zawartości treści i podejmowały działania zmierzające do neutralizacji kościelnej prasy polonijnej wrogiej PRL-owi¹²¹. UdSW przeprowadzał rozmowy z przedstawicielami niektórych zakonów, dyrektorami wydawnictw zakonnych na Zachodzie, czy wyższymi przełożonymi polskich prowincji na temat treści czasopism polonijnych wydawanych przez ich zakonników zagranicą. Poprzez te rozmowy starał się wpływać na profil wydawniczy, by nie ukazywały się publikacje krytykujące PRL. Rozmowy te odnosiły zamierzone efekty¹²². W niektórych wypadkach władze wyznaniowe czyniły naciski na wydawców pism na zmianę polityki redakcyjnej i publikowanie większej liczby pozytywnych artykułów o Polsce, a nawet same podsuwały gotowe artykuły do publikacji¹²³.

¹¹⁸ AAN, UdSW, sygn. 126/170, Protokół z posiedzenia Międzyresortowej Komisji ds. Polonii Zagranicznej odbytego 24 kwietnia 1987 r., k. 167.

¹¹⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Konferencja z prowincjałami zgromadzeń zakonnych w dniu 28 kwietnia 1970 r., k. 120.

¹²⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/2, Eryk Sztekker, Sprawozdanie z pracy wykonanej w 1976 r. 29 grudnia 1976 r., k. 80-81.

¹²¹ AAN, UdSW, sygn. 133/23, Notatka dotycząca naszego stanowiska wobec polityki redakcyjnej miesięcznika „Nasza Rodzina” w okresie od roku 1970 do 1974, k. 29-32.

¹²² AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 81; AAN, UdSW, sygn. 133/19, Notatka z rozmowy z ks. Zenonem Modzelewskim, superiorem generalnym Stowarzyszenia Księży Pallotynów Prowincji Polskiej we Francji, przeprowadzonej w dniu 11 stycznia 1973, k. 195-197; tamże, sygn. 133/162, Notatka z rozmowy przeprowadzonej 18 października 1975 r. z ks. dr. Tadeuszem Gocłowskim – prowincjałem Zgromadzenia XX Misjonarzy, k. 164-165.

¹²³ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o duszpasterstwie polonijnym, k. 46; AAN,

W kwestii duszpasterstwa polonijnego UdSW współpracował z Departamentem Konsularnym MSZ. Zasady tej współpracy i wymiany informacji zostały dopracowane w latach siedemdziesiątych. Przygotowano również zadania dotyczące pracy z duszpasterzami polonijnymi. Pracownicy obu instytucji odbywali wspólne spotkania poświęcone tym zagadnieniom¹²⁴. UdSW informował nowo mianowanych przełożonych placówek dyplomatycznych PRL o aktualnych problemach duszpasterskich tych środowisk, o księżach tam pracujących i ich postawie wobec Polski Ludowej. Polskie placówki dyplomatyczne (ambasady i konsulaty), zgodnie z poleceniem dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ, przysyłały regularnie do MSZ i UdSW sprawozdania z działalności polonijnej polskiego duchowieństwa, przede wszystkim z Anglii, USA, Brazylii, Szwecji, Francji, Kanady, Holandii¹²⁵, zwracając w tych raportach uwagę na ich postawę społeczno-polityczną¹²⁶. Na tej podstawie UdSW przeprowadzał interwencyjne rozmowy z ich władzami zakonnymi w celu wpłynięcia na zmianę ich postawy¹²⁷. Czasami nakłaniał

UdSW, sygn. 133/23, Notatka pomocnicza do rozmowy z ks. Edwardem Szymeczko – redaktorem miesięcznika „Niepokalana”, dyrektorem tygodnika „Głos Katolicki”, k. 3-6; IPN, sygn. 0639/55, Notatka z rozmowy przeprowadzonej 5 sierpnia 1976 r. z ks. Edwardem Szymeczko – dyrektorem tygodnika „Głos Katolicki”, a zarazem redaktorem miesięcznika „Niepokalana” – czasopism ukazujących się we Francji, k. 211-214; AAN, UdSW, sygn. 133/23, Notatka z rozmowy przeprowadzonej 5 sierpnia 1976 r. z ks. Edwardem Szymeczko, k. 10-13; AAN, UdSW, sygn. 133/162, Notatka służbowa, k. 226; AAN, UdSW, sygn. 133/23, Pismo K. Kąkła z UdSW do Teodora Palimąki – kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 8 kwietnia 1975 r., k. 28; AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z pracy Wydziału Zakonów w 1974 r., k. 107; AAN, UdSW, sygn. 133/15, E. Sztekker, Informacja o działalności zakonów i zgromadzeń zakonnych z 9 marca 1976 r., k. 184; AAN, UdSW, sygn. 133/158, k. 42; AAN, UdSW, sygn. 133/160, k. 55-56.

¹²⁴ AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z pracy Wydziału Zakonów w 1973 r. i założenia do pracy na 1974 r., k. 162.

¹²⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Wyciąg ze sprawozdania Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Danii z działalności polonijnej w okresie od 18 października 1969 r. do 31 sierpnia 1972 r., k. 23.

¹²⁶ AAN, UdSW, sygn. 126/170, Pismo Konsula Generalnego w Sztokholmie do Dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ w Warszawie z 6 listopada 1986 r., k. 32-34; tamże, Pismo Konsula Generalnego w Sydney do Dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ w Warszawie z 12 listopada 1986 r., k. 54-57; tamże, Pismo Konsula Generalnego w São Paulo do Dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ w Warszawie z 14 stycznia 1987 r., k. 120-130; AAN, UdSW, sygn. 133/171, Wyciąg z pisma Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Hadze nr UI.K.26-29-71 z dnia 22 października 1971 r., k. 31; tamże, sygn. 126/170, Notatka na temat działalności polskich księży katolickich w Norwegii, k. 60-61.

¹²⁷ AAN, UdSW, sygn. 133/74, Pismo Aleksandra Merkera do Janusza Mickiewicza, wicedyrektora Departamentu Konsularnego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, z 3 sierpnia 1978 r., k. 31.

władze zakonne do „ściągnięcia” niesubordynowanego księdza do kraju¹²⁸. Z zakonnikami, którzy wśród Polonii prowadzili działalność niezgodną z linią władzy ludowej, pracownicy placówki dyplomatycznej na miejscu przeprowadzali rozmowy¹²⁹. Czasami popierali wnioski polskich misjonarzy i zwracali się do UdSW o uzyskanie ułatwień celnych na przesyłki z darami z Polski¹³⁰. Były przypadki, że nawet podejmowali rozmowy z miejscowymi władzami kościelnymi w tej sprawie¹³¹.

UdSW współpracował z innymi resortami zainteresowanymi działalnością duszpasterzy polonijnych, m.in. Ministerstwem Kultury i Sztuki i Ministerstwem Finansów¹³².

Duszpasterska działalność polonijna duchowieństwa była inwigilowana przez aparat bezpieczeństwa¹³³. Służba Bezpieczeństwa dążyła do tego, aby zakony uzgadniały z nią wszelkie działania związane z Polonią¹³⁴. Ona decydowała o wydawaniu paszportów, a o każdym kandydacie na wyjazd wystawiała opinię¹³⁵. Funkcjonariusze bezpieczeństwa do realizacji swoich planów operacyjnych na tym odcinku starali się wykorzystać przede wszystkim chrystusowców, jako najbardziej zaangażowanych w tę działalność, wykorzystując ich zabiegi o uzyskanie jak największej liczby pozwoleń na wyjazd zagranicę¹³⁶. Każdy zakonnik starający się o to, był poddany rozpracowaniu opera-

¹²⁸ AAN, UdSW, sygn. 133/16, Pismo A. Merkera do Janusza Mickiewicza, wicedyrektora Departamentu Konsularnego MSZ, z 20 listopada 1978 r., k. 200; tamże, Notatka służbowa dotycząca ks. Tadeusza Frankowa przebywającego na terenie Holandii, k. 205-206; tamże, sygn. 133/171, Pismo A. Wołowicza, naczelnika Wydziału UdSW, do A. Walaszka, kierownika Wydziału ds. Polonii Departamentu Konsularnego MSZ, z 21 kwietnia 1971 r., k. 32.

¹²⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/16, Notatka służbowa dotycząca ks. Tadeusza Frankowa przebywającego na terenie Holandii, k. 206.

¹³⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Pismo Witolda Jurasza, ambasadora PRL w Caracas, do A. Skarżyńskiego, dyrektora Urzędu ds. Wyznań, z 9 listopada 1972 r., k. 60.

¹³¹ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Wyciąg ze sprawozdania Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Danii z działalności polonijnej w okresie od 18 października 1969 r. do 31 sierpnia 1972 r., k. 23.

¹³² AAN, UdSW, sygn. 138/12, Postulaty merytoryczne i organizacyjne, k. 79; AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 122-123, 124-125.

¹³³ C e n c k i e w i c z, *Oczami bezpieki*, s. 161.

¹³⁴ IPN, sygn. 0639/32, t. 1, Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektowej krypt. „Lewant” na 1968 r., k. 222.

¹³⁵ IPN, sygn. 01283/1082, pismo mjr. Z. Wielgoszewskiego do Naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z 9 września 1965 r., k. 210-212; IPN, sygn. 01283/1082, Tezy do rozmów z ks. Posadzym, k. 18-19.

¹³⁶ IPN, sygn. 0639/32, t. 1, Raport, Warszawa, 1 września 1962 r., k. 21; tamże, Ramowy plan przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Lewant”, Poznań 20 sierpnia 1963 r., k. 30.

cyjnemu SB, szczególnie pod kątem cech osobowych i zaangażowania politycznego. Bezpieka przeprowadzała z nimi rozmowy polityczno-rozpoznawcze. Z zakonnikami znanymi z wystąpień antypaństwowych prowadziła rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze.

MSW wydało dla wszystkich jednostek terenowych wytyczne dotyczące podejmowania decyzji w sprawie wyjazdu duchowieństwa zagranicę. W tych dyrektywach nakazano nie udzielać pozwoleń osobom, które za cenę wyjazdu zgodziły się na prowadzenie rozmowy z funkcjonariuszem bezpieki, by ich przez jakiś czas związać z aparatem¹³⁷.

Bezpieka prowadziła działania mające na celu werbunek agencji wśród wyjeżdżających zakonników, potrzebny jej do inwigilacji polonusów i ich duszpasterzy oraz do różnych działań operacyjnych¹³⁸. Dzięki niej zbierała informacje o działalności i postawie zakonników pracujących w duszpasterstwie polonijnym¹³⁹. W latach siedemdziesiątych pod hasłem zabezpieczenia polskich interesów zagranicą zdecydowano, aby w ramach działań operacyjnych po linii duszpasterstwa polonijnego prowadzonego przez zakony: „1. Poddawać wnikliwej kontroli operacyjnej wszystkie osoby proponowane do pracy duszpasterskiej wśród Polonii i do prac misyjnych celem eliminowania tych, których postawa polityczna budzi istotniejsze zastrzeżenia. 2. Inspirować w zakonach, a głównie w zakonie chrystusowców, oblatów, karmelitów, zmartwychwstańców liczniejsze uczestnictwo w duszpasterstwie polonijnym. 3. Spośród wyjeżdżających do pracy duszpasterskiej wśród Polonii w takich krajach, jak: NRF, Francja, USA i Austria, współdziałając z Departamentem I, typować, aktywnie opracowywać i pozyskiwać tajnych współpracowników”. Służba Bezpieczeństwa w celu przeciwdziałania „niepożądanym zjawiskom”, zamierzała poprzez agenturę umieszczoną w zakonach i rozmowy operacyjne z członkami władz zakonnych wywierać wpływ na postawę księży pracujących wśród Polonii¹⁴⁰. W 1973 r. Departament IV MSW opracował dokument o możliwości wykorzystania Kościoła katolickiego i innych Kościołów wyznaniowych do wspierania polityki zagranicznej PRL-u. Ujmował on

¹³⁷ IPN, sygn. 0639/37, Wytyczne określające niektóre zasady podejmowania decyzji w sprawie wyjazdów zagranicę kleru rzymskokatolickiego, mniejszości wyznaniowych, świeckich działaczy katolickich, k. 6-7

¹³⁸ IPN, sygn. 01283/1082, Pismo mjr. Sokolaka, wicedyrektora Departamentu I MSW, do wicedyrektora Departamentu III MSW ppłk. Dziemidoka z 23 maja 1957 r., k. 46.

¹³⁹ IPN, sygn. 0639/55, t. 3, k. 217; IPN, sygn. 0639/181, t. 1, Salwatorianie, k. 34; tamże, Karmelici w Munster (koło Gary, Indiana), k. 35.

¹⁴⁰ 1972 marzec 22, Warszawa – Informacja na temat planów pracy polityczno-operacyjnej Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1972-1973, Plan pracy operacyjnej Wydziału V na lata 1972-[19]75, w: *Plan pracy Departamentu IV MSW*, s. 49-50.

zakres i kierunki oddziaływań politycznych i operacyjnych poprzez wykorzystanie m.in. duchowieństwa pracującego wśród Polonii, w celu zbliżenia jej do PRL-u i zmiany opinii o państwie ludowym, wzmocnienia wpływu kulturalnego i propagandowego na emigrantów oraz inspirowania zwiększonej liczby wyjazdów księży do pracy w środowiskach polonijnych. Plany te Departament IV przedłożył kierownictwu MSW¹⁴¹. Jednocześnie w tym czasie Departament I realizował opracowany przez Departament IV MSW plan nasilenia działań dezintegracyjnych wobec duchowieństwa polskiego pracującego wśród Polonii¹⁴².

W ramach oddziaływania na duchowieństwo i kształtowania lojalnej postawy zakonników duszpasterzujących wśród Polonii, duże znaczenie dla władz wyznaniowych miały spotkania majowe, organizowane dla zakonników wyjeżdżających zagranicę, oraz spotkania lipcowe dla zakonników przyjeżdżających do kraju na urlop. Efekty tej pracy stały się bardzo szybko widoczne, o czym informowały władze państwowe w kraju placówki dyplomatyczne¹⁴³. Pierwsze seminarium dla duchowieństwa wyjeżdżającego do pracy zagranicę zostało zorganizowane w 1965 r., w siedzibie Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych¹⁴⁴. Takie spotkania szkoleniowe odbywały się w maju i trwały około tygodnia. Seminarium miało na celu dwa podstawowe zadania: „1. Zorientowanie jego uczestników w podstawowych problemach społeczno-ekonomicznych kraju oraz przedstawienie im stanowiska władz państwowych wobec najważniejszych zagadnień wewnątrz krajowych i międzynarodowych; 2. Pozyskanie ich zaufania i poparcia dla polityki Państwa w sprawach dotyczących podstawowych interesów kraju i społeczeństwa”. Dlatego władze starały się o właściwy dobór tematów i kadry wykładowców, stworzenie klimatu sprzyjającego swobodnej wymianie uwag i poglądów oraz organizację zajęć uwzględniającą specyficzne cechy środowiska. Poprzez szkolenie władze chciały uodpornić uczestników na propagandę emigracyjnych kół niepodległościowych, dlatego musieli w nim uczestniczyć wszyscy pragnący wyjechać do pracy duszpasterskiej¹⁴⁵.

¹⁴¹ IPN, sygn. 0639/181, t. 1, Notatka dotycząca działań Departamentu IV na środowiska polonijne, Warszawa, 18 grudnia 1973 r., k. 106.

¹⁴² D o m i n i c z a k, *Organa bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim*, s. 400; AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zakonów w Urzędzie ds. Wyznań w 1979 r., opr. Z. P., 8 stycznia 1980 r., k. 70.

¹⁴³ AAN, UdSW, sygn. 142/1, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zakonów w Urzędzie ds. Wyznań w 1979 r., opr. Z. P., 8 stycznia 1980 r., k. 70.

¹⁴⁴ IPN, sygn. 0639/36, Notatka w sprawie wyjazdu księży i zakonnic do pracy duszpasterskiej poza granice kraju, Warszawa, 30 sierpnia 1965 r., k. 14-15.

¹⁴⁵ AAN, UdSW, sygn. 133/22, k. 51.

W sprawie duszpasterstwa polonijnego i misji UdSW organizował także zbiorowe konferencje z prowincjałami, z udziałem przedstawiciela Episkopatu, Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Towarzystwa „Polonia”¹⁴⁶. Celem tych spotkań było omawianie całokształtu spraw związanych z pracą duchowieństwa wśród Polonii, a szczególnie informowanie ich o stanowisku UdSW odnośnie do duszpasterskiej działalności polonijnej i o zasadach oraz kierunkach polskiej polityki zagranicznej. W czasie tych spotkań UdSW chciał także zapoznać się z planami zakonów w zakresie duszpasterstwa polonijnego¹⁴⁷.

Władze wyznaniowe UdSW dla zasłużonych misjonarzy czy duszpasterzy polonijnych, którzy powrócili do kraju lub przebywali na urloпах zdrowotnych, załatwiały w Ministerstwie Zdrowia i Opieki Społecznej obniżenie kosztów leczenia, zgodnie ze stawkami obowiązującymi obywateli polskich zamieszkałych w kraju, nieuprawnionych do bezpłatnej opieki medycznej¹⁴⁸. Zasłużonym duszpasterzom polonijnym udzielały pomocy materialnej¹⁴⁹. Władze państwowe czasami wspierały finansowo działania niektórych duszpasterzy polonijnych w krajach Ameryki Południowej, głównie w Brazylii i Argentynie¹⁵⁰. W 1974 r. udzieliły pomocy ośrodkom duszpasterstwa polonijnego na kwotę 380 tys. zł. W latach siedemdziesiątych władze komunistyczne na współpracę z duszpasterzami polonijnymi przeznaczały rocznie 500 tys. zł. Duchowieństwo polonijne znane władzy z lojalnej i pozytywnej działalności, przyjeżdżając do kraju korzystało z szeregu udogodnień, zniżek i z ulg celnych¹⁵¹.

¹⁴⁶ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja. Formy oddziaływania władz państwowych na kler wyjeżdżający do pracy w środowiskach polonijnych, k. 60.

¹⁴⁷ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Informacja o spotkaniu wyższych przełożonych zakonnych zorganizowanym w Urzędzie ds. Wyznań w dniu 22 czerwca 1973 r., k. 10-13; tamże, sygn. 142/1, Sprawozdanie z pracy Wydziału Zakonów w 1973 r. i założenia do pracy na 1974 r., k. 162.

¹⁴⁸ AAN, UdSW, sygn. 126/114, Pismo E. Kotowskiego z UdSW do Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej UW w Nowym Sączu z dnia 2 kwietnia 1986 r., k. 14.

¹⁴⁹ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, k. 80; AAN, UdSW, sygn. 133/172, k. 82.

¹⁵⁰ AAN, UdSW, sygn. 133/173, Notatka dotycząca pomocy dla xx chrystusowców w Brazylii, k. 32; tamże, sygn. 133/173, Informacja o aktualnym stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych” (dane na dzień 1 października 1973 r.), k. 43-50.

¹⁵¹ AAN, UdSW, sygn. 133/22, Informacja o stanie realizacji zadań Urzędu ds. Wyznań wynikających z międzyresortowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych” z 13 marca 1973 r., k. 93.

THE COMMUNIST AUTHORITIES VS. PASTORATE CONDUCTED
BY MALE RELIGIOUS ORDERS FOR THE POLISH COMMUNITY ABROAD

S u m m a r y

The Communist authorities included pastorate conducted by male orders and congregations for the Polish community abroad in the domain of political actions against the Catholic Church in Poland. In the first years after the Second World War the Communists, who wanted to keep appearances of good relations with the Church, allowed monks to go abroad and work in Polish communities there. Their approach to this issue changed in the Stalinist times, when they were more interested in re-emigration of Poles to Poland than in Polish clergy going abroad. Such an approach presented by the Warsaw authorities resulted in dissatisfaction among Poles living abroad. A lack of Polish priests in the emigration centers resulted in priests of other nationalities taking over Polish parishes. Requests and petitions for priests from Poland filed by various Polish organizations to the Polish authorities had no effect. They were simply ignored. At the beginning of the 1960s the situation changed; the authorities agreed to allow monks to leave, however, under some strictly defined conditions; permits to leave depended on meeting these conditions. It was only in the 1970s and 1980s that the Communists' policies towards Polish pastorate abroad changed completely. The Warsaw authorities, realizing the aversion most members of Polish communities abroad had to the Polish People's Republic, tried to use monks going abroad for their own goals and aspirations. This is why they were monitored by diplomatic posts abroad, seminars were organized for monks leaving Poland to work with Poles abroad, and meetings were arranged in Wilanów for those who came to Poland to spend their holidays here. Going abroad to work there was not hindered, and in certain situations some congregations were even encouraged to send their monks to conduct pastorate in Polish communities. Also the security services were interested in the involvement of religious orders in Polish pastorate abroad.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: zakony męskie, duszpasterstwo polonijne, polityka wyznaniowa PRL.

Key words: men's orders, Polish community abroad pastorate, denominational policies of the Polish People's Republic.